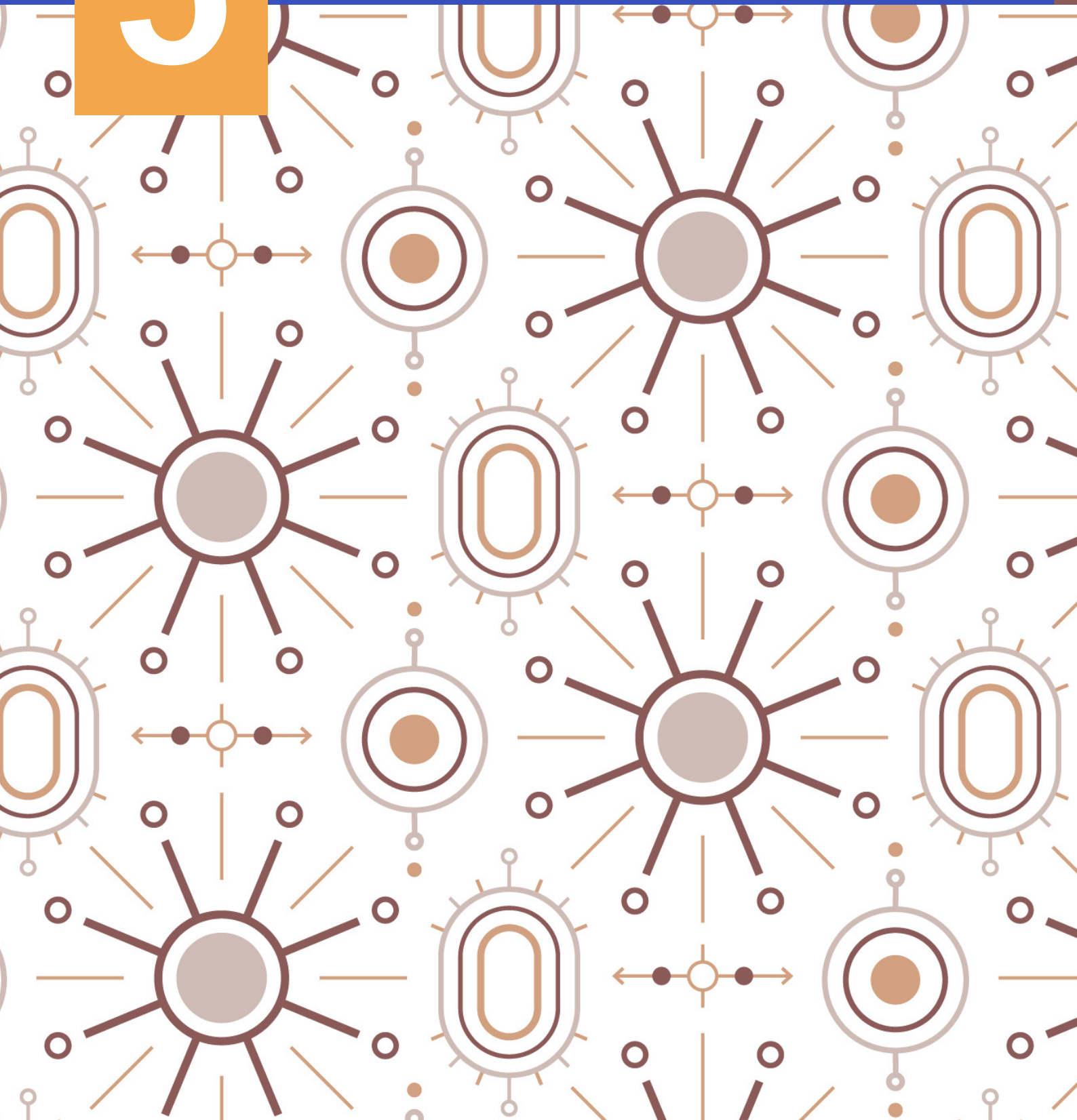

Mlijaa

5

SANE ņMAA

WIEMO KE NITSUMO

Mlai ni akema Ga wiemo le

HIIGBELEM

Mlijaa nɛe tsɔɔ sanema hɛnɔi srɔtoi ni yɔɔ. Naagbei ahe hiaa jogbanɔ ye sanema mli, jee ye Ga wiemo le mli pe shi ye Blofo ke wiemoi krokomei fee amlɛ.

Be ni oti mlijaa nɛe baaba naagbee le, obaanyɛ;

1. Onma gbaa sane
2. Onma susumoketsomɔ sane
3. Onma nɔ ko feemɔ sane

Susumo otii

- Eji niɔmaa ko loo nifeemɔi loo gbei anɔ ni aketsɔɔ jwɛɔmɔ ye yitsei komei ahe.
- Obaakase nibii srɔtoi ete ni kɔɔ sanema he:
 - o Gbaa sanema ji wojianɔ saji ni susuo loo tsɔɔ mɔ ko hesale ketso naagbe ko nɔ ni eke dumɔ woji hie.
 - o Susumoketsomɔ sanema ji gbe ko nɔ ni haa kaselɔi susuo nɔ ko, mɔ ko, he ko, nibii ni mɔ ko etsɔ mli, henumɔ ko k.n k.n.
 - o Nɔ ko feemɔ sanema ji sanema ni tsɔɔ bɔ ni afeɔ nɔ ko loo agbalaa nɔ ko mli atsɔɔ loo asusuo nɔ ko he atsɔɔ. Ehaa wɔnaa le fanɔ ni wɔnuɔ gbejianɔtoɔ le shishi fanɔ.
- Sanema fee sanema hie jebɔ ke gbejianɔtoɔ srɔto ko.

MLINII

Wosusu yitso n̄e he fioo ye w̄onikasem̄o ni eho le mli. Ani obaanye okai n̄o ni sanemuu oti ji? Meni ji sanemuu oti wal̄o?

Ke onanem̄ei asusu he koni oṅma ohetoo le.

Agbene kwem̄o ake ohetoo le ke hetoo n̄e ja p̄ep̄epe lo.

SANEMUU OTI

Sanemuu oti ji sane ni jieo yinṅtoo oti ko kpo ye mlijaa mli. Sanemuu oti wal̄o ji wiem̄o ni yeo buaa ni sanemuu oti le jeo kpo ye susum̄o oti ko he.

Sanen̄maa

Hesale kpakpa ko he hiaa keji w̄omiin̄ma sane. Adam̄o susum̄o le an̄o ken̄maa le jogban̄ṅ ye kukuji aml̄i. En̄em̄ei f̄e baanye aye emuu kejie sh̄e wiem̄o ni yoṅ mli le kpo, atoṅ naa p̄ep̄epe keyeṅ nibii ni he baahia le he odase, k.n k.n.

Eji niṅmaa ko loo nifeem̄o loo gb̄ei an̄o ni ats̄o kejieṅ jweṅm̄o kpo ye yitsei kom̄ei ahe. Sanen̄maa f̄e sanen̄maa hīe yitso p̄otēe ko.

W̄obaasusu **sanen̄ma sr̄toi et̄e ahe** ye mlijaa n̄e mli.

Gbaa sanen̄maa

Eji gbaa sane ni aṅma ye wojian̄. Edam̄o yitso ko n̄o, ni hesale akewieṅ, koni m̄o ko ats̄o nibii aml̄i ni ets̄om̄o hu. Esa ni ole gbaa sane jeb̄o ni onye oketsu nii. Abaanye adam̄o afoata loo an̄okwale saji agbejian̄otoo n̄o. Gbaa sane gbekpam̄o ji ake ake gbejian̄otoo kpakpa ni ato aha adesatam̄o atsu nii, tam̄o sane le yitso, hekehelem̄o, Ga seesēe, kn. Ye gb̄e n̄e n̄o le kanelo le jweṅm̄o baanyie sane le sēe jogban̄ṅ. Ake kleṅkleṅ m̄o najian̄gb̄ei”mi” ni f̄o ṅmaa koni ṅmal̄o le loo kanelo le ana ehe loo toiboloi ana le ake le dieṅtse ehe sane ni. Ehaa anaa n̄omimaa ahaa sanebim̄o ni jeo kpo le, as̄o wiem̄o le, ni aṅmaa ye eho be mli. Esa ake atoṅ nifeem̄o bei le anaa taake eba le p̄ep̄epe, ni sane le am̄o toiboloi ajweṅm̄o be ni eyaa hīe le. Wiel̄o le wiem̄o le asha jweṅm̄oṅ mfoniri ye toiboloi ajweṅm̄o mli, ni enye eke f̄on̄wiem̄o atsu nii keḡbala toiboloi ajweṅm̄o keba sane le n̄o.

Gbaa sanen̄maa yitsei kom̄ei:

- D̄maa sane ye okleṅkleṅ gb̄i ye sukuu he.
- Gbeham̄o ko ni mihie kraṅ n̄o.

- Nɔ ko ni otsu ni ona he miishɛɛ.
- Dmaa sane ko ni koo nikasemo ni ona ye nɔ ko ni ofee ni ehiii loo esaaa he.

Nifeemo 5.1

Mai enyɔnyɔnyɔ nitsumo: Dmaa sanemuu oti ke sanemuu oti walɔi enyɔ ye yitso nɛɛ he; Gbijurɔyeli ko

Nifeemo 5.2

Kanemo sanema nɛɛ koni oɲma gbaa sane gbejianotoi ye osusumo naa.

<https://open.library.okstate.edu/internationalcomposition/chapter/unique-characteristics-of-the-narrative-essay/>

Kuu nitsumo: Susumo hesale gbɛi anɔ ni he hiaa ye sane kukuji aɲmaa ni okase.

Gbaa sanema jebɔ

Gbaa sane hiɛ jebɔi ni yeɔ buaa le keɲmaa le jogbaɲɲ.

Kanemo niɲmaa nɛɛ <https://mhcc.pressbooks.pub/app/uploads/sites/31/2021/07/Narrative-Essay.pdf>

Nifeemo 5.3

Nyɛjaa nyɛsusumoi ni nyɛkase ye nikanemo le mli.

Ke nɔ ni okase le ato gbaa sanema jebɔi nɛɛ ahe. Jebɔ nɛɛ hiɛ hiɛgbelemo, sanetso mlijaramo ke naagbee.

Hiɛgbelemo

Sane ni tseɔ jweɲmo sɛɛ ke sanebimoi jeɔ sane le shishi. Egbalaa loo etseɔ jweɲmo loo nɔ ko ni he miihia toibolɔi. Enyɛɔ eke shigbelemo sane ko ni jieɔ yitso le kpo tsuo nii.

Sanetso Mlijaa

Nibii ni tee nɔ fee le amligbalamoi loo nibii ni otsomo mli ni maa sane le nɔ mi le nɛ.

Onaa bei abɔ ni eshwe, ni osaa otsimoo kpɔi loo nibii ni eshwe le.

Mlijaa fɛɛ mlijaa jɛɔ shishi kɛ sanemuu oti, ni egbeɔ naa kɛ sane ni haa aleo nɔ ni baa lɛ.

Naagbee

Saamɔ ni oŋma sane ni he baahia mɛi asusumɔ.

Saamɔ ni okwɛ jwɛŋmɔ oti lɛ ekonŋ

Ɖmaa naagbee sane ni foɔ sanɛŋmaa lɛ fɛɛ kuku.

Nifeemɔ 5.4

1. Mɛi enyɔnyɔɔnyɔ aŋmala nibii ni baa yɛ gbaa sanetso mli koni nyesusua he yɛ nyɛ kui amlɛ.
2. Yɛ kui amlɛ lɛ, nyɛŋmalaa gbaa sane mlijaramɔi etɛ ni kɔɔ afiyeli ko ni otee. Nyɛkanea ketsɔɔ klasi lɛ koni asusu he.
3. Nyɛkanea sane ni baa nɛɛ yɛ nyɛkui amlɛ. Nyɛtaoa sane lɛ yitso loo nɔ hewɔ ni ŋmalɔ lɛ kɛ nakai wiemɔ lɛ tsu nii ni ekɛgbala kanelɔi ajwɛŋmɔ kɛbote sane lɛ mli.

Yɛ miyunivesiti beiaŋ fɛɛ lɛ, mibɔ mihe mɔɔɔŋ jogbaŋŋ yɛ minikasemɔ mli. Mimami lɛ tsɔɔlɔ kpanaa ni yɛ yunivesiti, ni mipapa hu tsɔɔlɔ wulu ni. No hewɔ lɛ, adu nikasemɔ mumɔ ko yɛ mi mli be ni midako lɛ. Yɛ mijuniɔ hai sukuu lɛ (he ni keji oje lɛ oshɛ kɔleji sukuu lɛ), Mike haomɔi babaoɔ kpe be mli ni mikpe yɛ mikai amlɛ ni mile akɛ kulɛ mibɔɔ mihe mɔɔɔŋ waa lɛ.

Shigbeemɔ.

Nakai pɛpɛɛɛpɛ minu he miha.

Miha mifɔlɔi anine nyɛ shi kwraa ni titri lɛ, mi diɛŋtɛ hu, edɔ mi waa ni mihi shi gbi muu lɛ fɛɛ kɛ mihe sanebimɔ sɔŋŋ, ejaakɛ enɛ baanyɛ egba misukuu nɔtsamɔ wɔsɛɛ naa. Ani manyɛ mana yunivesiti gbe mli po lo, aloo bɔ ni sa akɛ mɔ ko ana dani ebote yunivesiti mli ni minako hewɔ lɛ minay gbe?

Ani afo mi ashi yɛ yunivesiti gbɛjianɔtoo lɛ naa? Bɔ ni afɛɛ ni mihiɛ akafɛɛ mi yaa hewɔ lɛ, mitsi mibɛŋkɛ mifɔlɔi koni amewo mi ŋaa, ko ni ametsɔɔ mi gbe ni sa. Ketsɔ amɛdromo naa kɛ amenii ashishinumɔ hewɔ lɛ, amɛjie mi keje jwɛŋmɔ kɛ haomɔi ni yɔɔ mli lɛ amlɛ ni miyɔsɛ akɛ, nɔ fɛɛ nɔ baahi.

Lɛɛɛɛɛ, migbee shi ye kaa ni kule ke mi baashe shɔɔɔ le mli, shi manye mabɔ mihe mɔdeɛ, ni masaa mana tsɔɔɔ ni baawa mi ye misukuu bei ni eshwe le mli, bɔ ni afee ni nakai shigbeemɔ le akaba dɔɔɔ koni manye maya mihie.

Miyɔse ake shigbeemɔ fata adesa walashihile he, ni bɔ ni wɔnɔyaa damɔ nikasemɔ ni wɔnaa ye wɔwalashihile mli le ha mikase bɔ ni ehe hiaa ake oheɔ ɲaawoo ke wamɔ kejeɔ meɪ adɛɛ. Be ni mitsɔɔɔ tsɔɔ mi nii le, minye minu shishi jogbanɔ ye nikasemɔ ni baaha mabɔ mɔdeɛ le mli. Anɔkwa, minye mikase nibii babao keje mishigbeemɔ le mli ni mihaaa no agbee mi shi. Hesale ni mina ketso nibii amlɪ ni mitsɔ le, minifeemɔi tsake ye Siniɔ Hai Sukuu, ni ewa mi ye gbɛi srɔtoi anɔ ɲmɛnɛ. Mihie esɔ nikasemɔi ni mina keje mishigbeemɔ le mli le.

Susumɔketsɔɔmɔ sanɛɲmaa

Mɛni ji Susumɔketsɔɔmɔ sanɛɲmaa?

Eji sanɛɲmaa henɔ ko ni tsɔɔ bɔ ni afeɔ nɔ ko ahaa tamɔ; gbɔmɔ, he, hesale, henumɔ loo sane ko he kn., ni aɲmaa ke hesale ko bɔ ni afee ni ejie nɔ fɛɛ nɔ he ni awieɔ le ɲmiɲmi atsɔɔ. Sanɛɲmaa hie sui ni jieɔ henumɔ ko kpo ye nibii pɔtɛɛ he ni awieɔ le he etsɔɔ.

Susumɔketsɔɔmɔ sanɛɲmaa jebɔ

Susumɔketsɔɔmɔ sanɛɲmaa jebɔ le tamɔ nɔ ni wɔkase momo le.

Hiegbɛlemɔ: Enɛ gbalaa mɔ jwɛɲmɔ kebaa sane pɔtɛɛ he ni awieɔ le. Anyɛɔ ajeɔ shishi ke sanebimɔ ni he ehiaaa hetoo.

Sanetso: Enɛ gbalaa sane pɔtɛɛ ni awieɔ he le mli. Kuku fɛɛ kuku hie sanemuu oti ko ni ewieɔ he ni no tseɔ kanelɔ le toi sɛɛ ye nibii ni amɛkpaa gbɛ le he. Ehaa anaa nɔ fɛɛ nɔ ni sa ake ana ke nɔkwemɔ nibii ni sa ake ana.

Naagbee: Ewieɔ loo emaa sanetso ni yɔɔ sane kuku kome le nɔ mi ye nibii pɔtɛɛ hewɔ ni agbaa sane le.

Susumɔketsɔɔmɔ sanɛɲmaa yitsei komɛi.

- Gbaa sini loo niyenii ni osumɔɔ waa he sane otsɔɔ.
- Susumɔ maɲ henɔyeli yiɲtoo ko he.
- Susumɔ wolo ko ni osumɔɔ kanemɔ he sane.
- Susumɔ maɲsɛɛ gbɛ ko ni ofa he.

- Minaanyo kpakpa.

Nifeemo 5.5

1. Ke no ni okase le aḡma no ni Susumoketsoomo sane ji. Mee srɔtoi yoo susumoketsoomo ke gbaa sanema mli.
 - a. Agbene kwemo video le koni okane otii ni nyie see le ni oke Susumoketsoomo sanema atsu nii ye nyekui le aml. Meni jebɔi osusu ake he hiaa ni meni hewo?
Susumoketsoomo sanema – shigbelemo (bing.com)
Susumoketsoomo sanema jebɔi ne.
 - Sa ake wiemo le aka shi fanḡ keha mo ni baakane le. Sa ni wiemo ni aketsu nii le ke yitso le afee pɛpɛpɛ.
 - Ke foḡ wiemoi atsu nii ye niḡmaa le mli. Ene tsoo ake, esa ni niḡmalɔ le ke wiemo heḡoomo wolɔi, sutsɔɔɔi, samai ke mligbalamo wiemoi asha mfoniri le atsoo.
 - Ke kaimo wiemoi ni haḡ kanelɔi hie akpa no ni awieo he le atsu nii.

Nifeemo 5.6

Kanemo ḡaa gbɛi ni baaye ebua bo keha susumo ke tsoo mo sanema nee.

1. Kleḡkleḡ le, taomo yitso he ni akɛɛ oḡma nii ye le ko ni odamo ḡaa gbɛ no keḡma osane le. Taomo no fee no he baahia bo ke wa oniḡmaa le.
2. No ni ji enyo le, buamo saji ni he baahia bo le fee anaa bo ni afee ni onaatoo le aka gbɛ pɛpɛpɛ.
3. No ni ji ete, ḡmaa osane oti ye mlijaa fee mlijaa mli.
4. Naagbee le, saamo okane osane le fitsofitso ekonḡ. Ene baaha ni osaa tomɔi ni yoo mli le fee.

Ani oke no kroko baafata he ekonḡ lo? Te mlijaa ejwe ni aha nee aten no ni osusu ake he hiaa waa ye Susumoketsoomo sanema mli hu?

Nifeemo 5.7

1. Ye nyekui amlɔ le, nyenmalaa Susumoketsoomo sane mlijaramoi ete ye ‘Ghana shikponɔ shikamo he’, koni osusu gbejianotoo ni ye ebua oniɔmaa le. Feemo klalo ake oke ogbejianotoo le baatsoo klasi le.
2. Ke wiemoi ni aketsuo nii ye gbaa sane mli ato susumoketsoomo saneɔmaa he. Ke oklasibii le asusu he.

Nɔ ko feemo Saneɔmaa

Enemei ji saneɔmaa ni tsoo bo ni afeɔ no ko loo agbalaa no ko mli atsoo, loo asusuo no ko atsoo. Ehaa wɔnaa le fanɔ ni wɔnuo gbejianotoo le shishi.

Gbei ano ni atsoo aɔmaa Nɔ ko feemo sane

Nɔ ko feemo saneɔmaa he hiaa yitso ni akefo jara mli le shishinumoo ɔmiiɔmi. Yitsei le nokwemo nibii komei ne;

1. Meni hewo esa ni mei akwe shikponɔ shikamo he gbejianotoo le?
2. Susumo seenamoi ni yoo jwenɔmoo mli hewalenamoo he.
3. Susumo no ni koohumoo ke tsei afolomoo ni Gamei tseo le koogbaa le kebaa.
4. Bo ni nifeemo hee (social media) peleɔ amehaa ye nikasemo mli.

Keji oke no ko feemo saneɔmaa kpe le, ehe hiaa ake onyieo gbejianotoo nee no;

- a. Kanemo osane le yitso jogbaɔɔ.
- b. Saamo okane gbejianotoo le ekoɔɔ. Feemo klalo ake obaabi otsoolo le keji eba le ake oohia ɔaawoo ko. Kanemo yitso le he nii keji eba le ake no ko he baahia bo.
- c. Jaramoo nitsumoi le amlɔ.
- d. Ke mlijaramoi atsu osaneɔmaa le he nii.
- e. Sanebimoo kuku ko ye niɔmaa le no.

Jwenɔmoo nitsumoo: Keji okane gbejianotoo ni baaha oɔma osane le, meni hesale oheo oyeo ake baanye awa kesaa ohe keha oniɔmaa le?

Gbejianotoo ke ha no ko feemo saneɔmaa.

Naa gbejianotoo ni yoo no ko feemo saneɔmaa mli.

Hiɔgbelemoo

Gbalamoo oyitso le mli kuku ye sane ni obaɔma le he.

Sanetso

Bei pii le, ehie mlijaramoi ete, shi enyee efaa fe ete le keji eba le ake oniamaa le fa. Biɛ ji he ni onmaa gbejianotoo, yintoo ke yitso ni owieo he le. Mlijaa fee mlijaa hie yintoo kredae ko he ni ewieo. Enɛ haa oleo no potee ke he ni gbe ni oyaa ye oniamaa le mli. Ehe hia hu ake obaaha ni mlijaa fee mlijaa ni onmaa le ahi nle ko no.

Naamuu

No ko feemo sanema naamuu le wio sanemuu le fee he kuku ye yitso he ni awieo le. Omuo sane le naa bo ni sa mo ko baanye eke ehe awo sane he ni awieo le mli. Egbalaa naagbee sane mlitsoomo ni sanetso le wio he nii le.

Kanemo no ko feemo sanema ko, ni oke onaanyo ko asusu gbejianotoo ye no ni onmaa le he.

<https://www.quora.com/What-are-the-characteristics-of-an-expository-essay>

Nifeemo 5.8

1. Gbalamo no ni sanema ji mli. Ke onanemei le asusu he ye klasi le.
2. Kanemo no ko feemo sanema ko ni oke onaanyo ko asusu gbejianotoo le he. Ke osusumoi le afɔ jara mli.

<https://assets.myperfectwords.com/blog/expository-essay/expository-essay-examples/expository-essay-example-grade-7-pdf.pdf>

3. Ye nyekui amlɛ le, nyesusua gbei ano ni atsɔo kenmaa no ko feemo sanema. Nye ke nyehetoo le atsɔo klasi le.
4. Dmaa no ko feemo sanema mlijaramoi ete ye ‘Meni hewo mei kaa he amekpaa jɛnshi le?’ ko ni oke ha onaanyo ye klasi le ni ehala gbejianotoi ni yoo mli ni etsɔo no ni ja ke no ni ejaaa ye sanema le mli.
5. Ye nyekui amlɛ le, nyeke Susumoketsoomo sanema ato no ko feemo sanema he. Ke oklasi le asusu ohetoo le he.

SANEBIMO EKONŋ

1. Omaa gbaa sane mlijaa kome ni otsoo sanemuu oti ke sanemuu oti waloi ni yoo mli.
2. Ke bo diengtse osusumo atsoo no ni gbaa sane ji.
3. Ha mlijaramoi ni okεbaanma yitso nee *'Meni hesale kpakpa ko mina ye miwala shihile mli'*.
4. Susumo mlijaramoi ni yoo gbaa saneɲmaa mli. Ke oninamo le atsoo oklasibii le.
5. Omaa mlijaramoi ete ye yitso nee he *'Gbe ko ni mifa ni mihie kraɲ no'* koni osusu gbejianotoo ni onma le he otsoo. Taomo sanemuu oti ni yoo mlijaa le mli.
6. Omalamo gbejianotoo ni he baahia ye *'Misukuu he sane'*. Kaaha ni ohie kpa gbejianotoo ke bo ni anmaa sane le ahaa.
7. Omaa Susumoketsoomo sane, aaafee mlijaramoi ete ye yitso nee he *'Minaanyo kpakpa'*. Kaaha ni ohie kpa gbejianotoo ke bo ni anmaa sane le ahaa.
8. Meni ji no ko feemo saneɲmaa?
9. Omaa no ko feemo saneɲmaa mlijaramoi ete ye yitso nee he *'Tsei afolomo ni Gamei tseɔ le ake koogbaa'* he. Kwemo gbei ano ni akeɲmaa le.
10. Ke gbaa saneɲmaa ato no ko feemo saneɲmaa he. Kwemo srotoi ni yoo mli.

SANEBIMO EKONH HETOO

Hetoo keha sanebimoi le:

1. Sanehmaa mlijaa kome ne.

Kuu fee kuu ye ameshikwee joi ke joi srɔtoi keha nifeemo fee nifeemo. Ajoɔ joi nee ekomei ye yara shishi, yelikenumo hei, adesatamo hei, solemo ke yijiemo hei. Aye joi babao ye Ghana kpokpai fee ano, be ni afɔɔ joi nee shwemo ye waa ye ji afi beaɲ ke nifemɔi tamɔ yara, yoo kpeemo k.n k.n. Ajoɔ neke joi nee kejieɔ hietsere ni ake kaseɔ nii hu. (Ajoɔ gome joo be fee be kejieɔ hietsere ye nifeemɔi komei ashishi') Joi krokomei ye Ghana ji kpalogo ni Gamei joɔ le, agbaja ni Ewebii ni joɔ, adowa ni Akanbii joɔ, banbaya ni Kooyigbebii joɔ ke kpatsa ni Dangbebii joɔ ke joi krokomei fee ye Ghana.

Sanemuu oti ji: Ku fee ku ye amejoo ni amejoo ye Ghana ye bei srɔtoi amlɔ.

Sanemuu krokomei le, sanemuu oti walɔi ni.

He ni obaana ye: https://en.wikipedia.org/wiki/Culture_of_Ghana

2. Gbaa sanehmaa ji sane ko ni ake dumo wojiaɲ. Ewieɔ yitso pɔtee ko he ni koɔ ŋmalɔ le hesale he ye nibii komei amlɔ ni etsɔ.
3. Ketsɔ sane yitso no le, ajeɔ gbe akweɔ gbe no ke gbejianotoo ni ake mo ko naa wiemoi baatsu nii pɛpɛpɛ.
4. Ake hiegbelomo jeɔ gbaa sanehmaa shishi, sanetso ke naamuu. Susumo jebɔi loo gbejianotoo le ahe.

Hetoi le baaje sanehmaa ni kaselo le baahma le shishi.

Gbe ko ni mifa hiegbelomo

Gbefaa ni baaha oshi odaadaa shihile he. Ehaa onaa hei babao ni oke mei hee kpeɔ. Gbe ko ni mifa ni mihie kraɲ no ji, gbi ko ni mike miwekumɛi tee goɲ ko no.

Gbefaa ketee goɲ ko no.

Woje gbefaa le shishi leebi mra. Woto woniyenii, dadei kamara ni wakebaasha mfoniri kewe wolole le mli. Gbe le jeke shi esa ohinmeiaɲ. Washwe ni wola. Be ni shwe fioo ni wobaashe goɲ le no le, wo fili goɲ le

keje wɔlɔle samfɛle le mli ni wɔna ake gɔŋ le hewɔŋ ye fɛo naakpa. Tsei kakadaji babaoɔ sɔɔ shi ke mamɔ gɔji le anɔ. Efee mi tamɔ wɔŋ mfoniri.

Shwemɔ nifeemɔ

Be ni wɔshe jeme le, wɔmii she wɔhe. Wɔ ke be ni shwe le fɛe fee shwemɔ. Wɔtee tuumɔ ke shwemɔ ni wɔna nu ni miikpleke shi keje ŋwei kemiishwie shi. Wɔna kooloi kakawuai ye shɔŋŋ. Nɔ ni yɔɔ fɛo po ji be mli ni wɔtara la he gbɛke naa shi ni wɔmiisha nii ye la nɔ kemiibo adesa toi.

Nikasemɔ keje gbɛfaa le mli

Gbɛfaa le ha mikase nii waa. Mikase bɔ ni sa ake makwe wɔhewɔŋ nibii jogbaŋ ke bɔ ni ake wekumei naa be. Etsɔɔ mi ake gbɛfaa ni mihie kraŋ nɔ le, ejee gbɛfaa ko ni nibii babaoɔ loo he ko ni jɛke aahu. Bei komɛi le miishɛe ke nikasemɔ ni obaana kɛkɛ ni obaana ye gbɛfaa le mli.

Naamuu

Nakai gbɛfaa le ji gbɛfaa ni mihie kraŋ nɔ kɔkɔkɔ. Jee hei ni yeo fɛo kɛkɛ ni miyana le shi shwemɔ ke bei ni miki miwekumei yaye le he nii sɔŋŋ. Etsɔɔ mi nibii tamɔ bei ni mi ke miwekumei fɛe fee kome keyakwe loo yashara shi.

Sanɛŋmaa kuku ni agba ni nyie ŋɛle ke gbejianɔtoo kredɛe ko nɔ ji wiemɔi ni aŋma ni *akpa le afa* le.

5. Nɔkwemɔ nɔ: Sanɛŋmaa susuo misukuu he etsɔɔ.

Ye hiegbemɔ mli le, gbei ke he ni sukuu le yɔɔ, nɔ ni loo nibii ni onaa ye sukuu le mli ye nikasemɔ gbɛfaŋ k.n k.n.

Sanetso: Esusuo sukuu le, bɔ ni sukuu le shikamɔ ha, sukuu tsu ke klasi le, nikasemɔi srɔtoi ni yaano ye sukuu le, shwemɔ nikasemɔ srɔtoi niyaa nɔ, tsɔɔloi, kaselɔi ke ku srɔtoi ni yɔɔ ni no haa onaa sɛe ye he k.n k.n.

(Ene baanye afee sane mlijaa ete)

Naamuu: Nɔni ha osumɔɔ sukuu le, nɔni osusuo ake eji sukuu ni hi fe sukuu ni yɔɔ kpokpaa le nɔ. Kɛtsa nɔ le, sɛenamɔi ni onaa ye sukuu le.

6. Hetoo le feo srɔtoi. Gbejianɔtoo srɔtoi ni kɔɔ Susumɔkɛtsɔɔmɔ sanɛŋmaa he ne. <https://www.knockholt.kent.sch.uk/attachments/download.asp?file=641&type=pdf>

7. Eji sanemaa ko ni gbalaa loo susuo no ko. Egbalaa yitso, gbejianotoo loo gbei srotoi ni he hiaa. Ehaa nikanelo le naa shɛɛ wiemo loo no potɛɛ he ni asusuo le fitsofitso.

8. Hetoo le feo srotoi. Kwemo gbejianotoo nɛɛ no.

Hiɛgbelemo

1. Ani oke sanemuji enyo loo ete je yitso le shishi lo?
2. Ani oke sanemuu oti walɔ je yitso le shishi lo?
3. Ani osanemuu oti walɔ le ke yitso le shio koŋ lo?
4. Ani yitso le ka shi bo ni atao le lo?
5. Ani ohiegbelemo le baaha mo ko akane osanemaa le?

Sanetso

1. Ani oye mlijaramo enyo loo ete ye sanemaa le mli lo?
2. Ani eko fee eko ewie yitso le he ye hiɛgbelemo le mli?
3. Ani oke nomimaa ko pia osusumo le?
4. Ani omunaa ye mlijaramo fee mlijaramo amlɛ ni no waa sane le notsamɔ lo?

Naamuu

1. Ani owie yitso le he ekoŋŋ?
2. Ani onaamuu le baasa kanelo le hie lo?
3. Ani agbala osane le mli kuku ye mlijaramo ni owie momo le mli?

ACKNOWLEDGEMENTS

Ghana Education Service (GES)

